

ALİ AKYILDIZ, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri "Ottoman Securities"* Türkçe-İngilizce, İstanbul 2001, 532 sayfa.

Bilimsel çalışmalarıyla* yurt içinde ve yurt dışında haklı bir şöhret kazanan Prof.Akyıldız, son yayınladığı bu eseriyle de büyük takdir toplamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devirlerinin malî tarihi üzerinde çalışanlar için bir kaynak eser olan elimizdeki kitap aynı zamanda değerli bir albümdür. Prof.Akyıldız bu bilimsel çalışması ile Osmanlı tarih yazıcılığını siyasi tarih yazıcılığından kurtarıp yeni bir yön vermeyi denemiş ve çok başarılı olmuştur. Gerek Osmanlı Devleti'nde gerek yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bu dönemin yeterince incelenmemesi önemli bir eksiklikti. Eserde Osmanlı Devleti'nde Avrupa tarzında şirketleşme süreci de ortaya konmaktadır. Prof.Akyıldız bu konunun yeterince araştırılmadığını, halbuki arşivlerde bol belge ve dönemin basınında da yoğun haber bulunduğunu belirtmektedir.

Eser dört bölümden oluşmaktadır. I.Bölüm Sultan Abdülmecid'in istikraz hakkındaki üzüntüsünü ve varıdatın artırılması çarelerini ortaya koyan çarpıcı ifadesi ile başlamaktadır. "Osmanlı Devletinde Avrupa Şirket Hukukunun Gelişimi" başlığı altında 1839'da Ticaret Nezareti'nin kuruluşu ve buna bağlı olarak Ticaret Mahkemesinin tesisi ile 1847 ve 1860'daki değişiklikler ve Ticaret Kanunu bünyesinde şirketleşme anlatılmaktadır. Bu suretle batı uygulamalarının Osmanlı Devleti'nde de başladığı anlaşılıyor. Şirketleşmenin ilk Osmanlı *Kanun-i Esasi* (1876)'sinde de yer aldığı görülüyor. Ayrıca Osmanlı tebasına ayırım yapmadan her türlü şirket kurabilme imkânının verildiği de anlaşılmaktadır. Keza burada sermayenin ülkeye gelişini teşvik etmek, özendirici kararlar almak gibi tedbirler ile ihraç maddesi olan deri mamüllerinin gümrük vergisinden muaf tutulması konuları da tartışılmaktadır. Bundan sonra maden şirketlerinin kurulmasının kolaylaştırılması babında 1810 tarihli Fransız kanunu esas alınarak hazırlanan *Maadin Nizamnâmesi* (1861) devreye girdi. II.Meşrutiyetten sonra yeni düzenlemeler yapıldı. Bu cümleden olarak şirketlerin gayr-i menkullere tasarruf edebilme yetkilerinin verildiği anlaşılıyor. Bundan sonra şirketleri denetlemek için komiser tayiniyle şikayetlerin muhatabı olan Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin aldığı tedbirler ortaya konmuştur.

Prof.Akyıldız daha sonra Avrupa örneğine göre kurulan ilk yerli anonim şirket olan Şirket-i Hayriyye'yi ele almıştır. Fuat Paşa ile Cevdet Paşa'nın düşünceleri olan Boğaziçinde vapur işletme imtiyaz ve tekeli 1851'de Şirket-i Hayriyye'ye verildi. Şirket-i Hayriyye'nin bilinen ilk *Nizamnâmesi* 1872 tarihli olup 1888'de imtiyazın 30 yıl daha uzatıldığı anlaşılıyor. Eserde ikinci olarak İzmir-Aydın demiryolu şirketi ele alınmıştır. Öteden beri ticaret, sanayi ve tarımın yoğunlaştığı bir alan olan bölgenin ihracat ve ithalat kapısı da İzmir idi. Bölgenin iç taraflarından getirilip gemilerle İngiltere'ye götürülen hammadde, daha sonra mamul madde olarak ülkeye geri dönüyordu. Bu ticareti gayr-i müslim ailelerle yabancı tüccarlar yürütüyordu. Nakliyat at, deve, öküz ve manda arabalarıyla yapılıyordu. İzmir-Aydın demiryolu fikrini ortaya atan İngiliz grup, 1856'da gerekli imtiyaz fermanını aldı. Prof.Akyıldız'ın tesbitlerine göre 50 yıllık sürede devlet yılda 72.000 sterlin kârı şirkete garanti ediyordu. İngiliz grup, demiryolunun her iki yanında

* *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınevi, İstanbul 1993; *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-ekonomik Etkileri*, Eren Yayınevi, İstanbul 1996; *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

30'ar millik mesafedeki kömür madenlerini işletme hakkını da elde etmişti. Osmanlı Devleti bunun gibi başka fedakârlıklar da yaparak yabancı sermayeyi çekmeyi hedeflemişti. Şirketin sermayesi, her biri 20 sterlin değerinde 60.000 hisse senedinden oluşuyordu.

Osmanlı Hükümeti 1914'de yabancı şirketleri denetim altına almak üzere harekete geçti. Ancak kapitülasyonlar hükümetin bu yöndeki çalışmalarına engeldi. Prof.Akyıldız'ın tesbitlerine göre gün geçtikçe artan sigorta şirketleri hiçbir denetime tabi değildi. Ayrıca zarar ve ziyanın karşılanmasında zorluk çıkardıkları da bilinmekteydi. Bunun üzerine ticaret müsteşarının 15 maddelik bir *Nizamnâme* hazırladığı anlaşılıyor. Bunu 1887 ve 1906 tarihli *Nizamnâmeler* takip etti. Müellifin tesbitlerine göre bu *Nizamnâmeler* önce İstanbul'daki Avrupalı elçilerin tepkisiyle karşılaştı. Sonuçta *Nizamnâmeler* yürürlüğe konulamadı.

Prof.Akyıldız, "Geçici kanunla yabancı şirketlerin denetim altına alınması" başlığı altında kapitülasyonların kaldırılmasını incelemektedir. Burada Maliye Nazırı Cavid Bey'in servet ve sermayelerini getirenler devletlerinin hakimiyetlerini de beraber getiriyor görüşü ile "memleketimizde onlar sahip ve hakim, biz ise misafirden başka birşey değildik" ifadesi, müellifin dikkat çeken tesbitidir. Kapitülasyonların imparatorluğa kendine mahsus bir iktisadi siyaset belirlemesinin önündeki en büyük engel ve müdahale aracı olduğu da ifade edilmiştir. Kapitülasyonlardan kurtulmak için ilk hamlenin 1713 yılında sadrazam olan Şehit Ali Paşa'dan geldiği, ikinci olarak da Sadrazam Âli Paşa'nın bu işe el attığı ve meseleyi Paris Kongresi'nde dile getirdiği (1856) anlaşılıyor. Âli Paşa'nın bu konuda bir *Muhtura* da hazırladığı Prof.Akyıldız tarafından belirtiliyor. Bu teşebbüslerden bir sonuç alınmadı. Ancak imparatorluk için hayatı bir konu olan kapitülasyon sorunu gündemde kalmaya devam etti. 1914'de kurulan bir komisyon kapitülasyonların lağvedilmesine karar verdi. Yoğun itirazlara rağmen İttihatçıların çalışmalarıyla kapitülasyonlar kaldırıldı. Ayrıca kapitülasyonlardan doğan bütün imtiyazların geçersiz olduğu ilan edildi. Bundan sonra Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıların konumları ele alındı. Bu tavrı İttihatçıların imparatorluk batıyorken dahi gösterdikleri iradeyi ifade ediyordu. Sigorta şirketlerinin üzerinde kurulmak istenen denetim tam olarak gerçekleştirilemedi. Ancak muamelatta Türkçe kullanma mecburiyeti getirildi.

Müslüman girişimci oluşturma gayretleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en büyük hizmetlerinden biridir. Buna rağmen II. Meşrutiyet döneminde (1908) İstanbul, İzmir ve Selânik'te meydana gelen grevler sermayeyi endişelendiren olaylardı. Prof. Akyıldız'ın tesbitlerine göre grev sayısı 100'ün hayli üzerindedir. Bunlardan tramvay, demiryolu, liman, aydınlatma, maden, reji, otel, kahvehâne, lokanta, beledi hizmetler, Şirket-i Hayriyye ve İdare-i Mahsusa'daki grevler hayatı felcetti, yabancı şirket ve sermayeyi korkuttu. Hükümet 1908'den itibaren duruma el koyup Ağustos 1909'da *Tatil-i Eşgal Kanunu*'nu yayımladı. Sonuçta kamuya yönelik demiryolu, liman, aydınlatma ve tramvay gibi alanlarda sendikalaşmak yasaklandı. Böylece yabancı sermayeye güven verilmiş oluyordu.

Prof. Akyıldız'ın tesbitlerine göre şirketleşme, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra hükümet politikalarında önem kazandı. Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey (Maliyeci Cavid), dünyada ticarî ve sınaî yükselişte şirketlerin oynadığı role dikkat çekiyordu. Sermaye birikiminin ve şirketleşmenin lüzumuna, liberalinden islâmcısına kadar mutabakat oluşmuştu. Ticaret, kâr ve faiz kavramları yeniden yorumlanarak müslümanlar ticarete teşvik edildi. Bu teşviklerin işe yaradığı görülüyor. Küçük sermaye sahipleri birleşerek pek çok anonim şirket kurdular. Böylece I. Dünya Savaşı yıllarında "millî iktisat" siyaseti benimsenmeye başladı. Sonuçta itühatçıların plânladıkları millî sermaye ve Türk sermayedarlar büyük rakamlara ulaştı. Şirketlerin bu dönemde Anadolu şehirlerinde de kurulmaya başlandığı anlaşılıyor. İttihatçılar yabancı sermayeyi de teşvik etmekle beraber bunun teslimiyete dönüşmesine karşı idiler. Bu suretle Avrupa ülkelerinde yüzyıllar önce ortaya çıkmış bulunan millî burjuvazi Osmanlı ülkesinde de ümit işığı olmuştu.

Tedbirler peşpeşe alınıyordu. Nitekim ülke ekonomisinin yabancı vesayetinden kurtulabilmesi ve küçük tasarrufların yatırıma dönüşmesi için Osmanlı İtibâr-ı Millî Bankası kuruldu (1917). Bu tedbirler çerçevesinde kurulan Millî Kantariye, Millî Ekmekçiler, Millî Mensucât, Millî Mahsulât ve Millî İktisat Bankası gibi anonim şirketler Osmanlı ekonomisine hizmet etmeye başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönlendirmesiyle finans ve kredi kurumları Anadolu'da da boy göstermeye başladı. Nitekim Konya Millî İktisat Bankası, Karaman Millî Bankası, Kayseri Köy İktisat Bankası, Kayseri Millî İktisat Anonim Şirketi, Millî Aydın Bankası ve Manisa Bağcılar Bankası gibi kurumlar da Anadolu'da geliyordu. Prof. Akyıldız'ın isabetli tesbitlerine göre müslüman-Türk unsur o zamana kadar uzak durduğu bankacılık faaliyetlerine böylece adım atmış oluyordu.

Prof. Akyıldız bu bölümde son olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kooperatifleşme yolundaki çalışmalarına yer vermiştir. Kooperatifleşmenin genel olarak Mithat Paşa'nın kurmuş olduğu memleket sandıklarıyla başladığı bilinmektedir. İkinci Meşrutiyet'ten sonra tekrar gündeme gelmiş ise de teoride kalmaya mahkûm olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla da tamamen unutulmuştur. Savaş yıllarındaki yüksek enflasyon, stokçuluk ve ihtikâr savaştan sonra tüketicileri çareler aramaya sevketti. İstanbul'da ve taşrada pek çok kooperatif şirket kuruldu. Bu kooperatif şirketlerin amacı zarurî tüketim maddelerinin kolay ve ucuza temin edilmesiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kara Kemal Bey bu işin mimarı idi. Yabancı ve azınlık tüccarlara karşı üreticiler de teşkilatlandırıldı. Böylece yabancı ve gayrimüslim tüccar ve şirketlerin hem üreticiyi hem tüketiciyi zarara sokacak kurnazlıklarına engel olmaya çalışıldı.

İkinci bölümde yerli ve yabancı şirketlerin çıkardıkları tahvil ve hisse senetleri yer almaktadır. İlk hisse senedi 17 Ocak 1851'de kurulan Şirket-i Hayriye'ye aittir. Şirket-i Hayriye İstanbul'da Eminönü ile Boğazın iki yakası arasında yolcu taşımak üzere vapur işletmeciliği için kurulmuştur. Bu bölümde 104 adet hisse senedi fotoğrafıyla birlikte yer almaktadır. Ayrıca her şirketin merkezi, kurucuları, kuruluş amacı, imtiyaz müddeti ile sermayesi hakkında bilgiler verilmiştir. Her şirket hakkında çeşitli açıklamalar ile kısa bir bibliyografya da verilmektedir. Bibliyografyada konu ile ilgili arşiv belgelerinin numarası da gösterilmektedir.

Üçüncü bölümde Osmanlı Devletinin 31 adet borç tahviline yer verilmiştir. Burada zikredilen ilk tahvil 1860 tarihli olup, Fransız Banker Mires ile varılan anlaşma üzerine hazırlanmıştır. Her bir borçlanma işlemi hakkında mümkün olan bilgi mevcuttur. Bu cümleden olarak borçlanma sebebi, borç miktarı, borçlanılan kurum veya şahıs, teminat gösterilen gelirler, faiz miktarı ile ödeme tarihleri, hazineye giren miktar, alınan paranın sarf yeri ve diğer bilgiler verilmektedir. Her bir borçlanma hakkında kısa bibliyografya eklenmiştir.

Dördüncü bölümde ise her biri itina ile şekillendirilmiş 133 adet hisse senedinin fotoğrafı yer almaktadır.

Ekler kısmında ise sekiz adet *nizamnâme* ve *kanun* bulunmaktadır. Bunlar genel olarak yabancı sigorta şirketlerine aittir. Burada dikkatli çeken haberleşme ve yazışmalarda Türkçenin kullanılmasını zorunlu hale getiren kanun olup 10 Mart 1916 tarihlidir. Bu kanun padişah Mehmed Reşad ve Sadriazam Mehmed Sait Paşa'nın imzalarını havidir. Kanunun uygulanması ile Adliye, Nafia ve Ticaret ve Ziraat Nazırları görevlendirilmiştir.

Eserin zengin bibliyografyası ise arşiv belgelerini, kaynak eserleri ve incelemelerle düstur, gazete ve süreli yayınları ihtiva etmektedir. Son olarak dizin de ilave edilerek okuyucuya yardımcı olunmuştur.

İmparatorlukta 150 yıl kadar öncesine dayanan şirketleşme çalışmalarının başlaması hiç şüphesiz ekonominin modernleşmesine yardımcı olmuştur. Bu zaman içinde şirketleşmenin ge-

çirdiği safhalar Prof. Akyıldız tarafından büyük bir vukuf ile anlatılmıştır. Bunu takiben şirketleşmenin temel belgeleri olan hisse senetleri ve tahviller ve verilen bilgiler yakın devir iktisat tarihçileri için çok önemlidir. Bu eser sayesinde böyle bir hisse senet ve tahvil koleksiyonu günışığına da çıkmış bulunuyor. Eserde imparatorluğun yabancı sermayeye açılma gayretleriyle birlikte bu sermayenin olumsuzlukları, devlet adamlarının belki de bilgisizlikten mütevellit ihmal ve gevşeklikleri gözler önüne serilmiştir. Devrimiz maliyecilerinin, modern şirket hukukunun gelişimi, finans ihtiyacının temini, yöntemleri bakımından bu eseri tetkik etmelerinde büyük yarar vardır. Bu eser ile Prof. Akyıldız imparatorluğun geçirdiği tarihî süreci ortaya koymada yeni bir uzmanlık alanına işaret etmiştir. Müellif, çok sayıda arşiv belgesinin bu uzmanlık alanına cevap verebileceğini de ifade etmektedir. Ayrıca her bir fotoğraf bir belge mahiyetinde olup, muhteviyat ve görünüm itibarıyla zengindir. Mükemmel baskı tekniği bu zenginliği ön plana çıkarmıştır.

MÜCTEBA İLGÜREL